

CAFERÎ FIKHİNİN DOĞUŞU VE DÖNEMLERİ

Arş. Gör. Dr. Ahmet EKİNCİ*

Özet: Şîa hakkında yapılan tanımlar göz önünde bulundurulduğunda ortaya çıkış sebebinin siyasi bir nedene dayandığı görülmektedir. Bundan dolayı diğer Sünnî mezhepler, oluşum safhasında kendilerine has sistematik bir fıkıh teşkil etmelerine karşın Şii'lerin böyle bir fikhî mezhep sistematîğinden bahsetmek zordur. Aynı şekilde Şii yazarların eserlerinde özellikle fıkıh alanında imamlar kanalıyla gelmeyen diğer ilmi katkılara yer vermemeleri ve hukuku sadece rivayet yoluyla açıklanan konu olarak görmeleri de Şîa fikhinin literatür bakımından oldukça geç ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ca'ferî fikhinin doğuşunu ve dönemlerini ele alan bu araştırmada önce kısaca Ca'ferîlerin imamet anlayışı üzerinde durulmuş, devamında Ca'ferî fikhinin doğuşu, dönemleri, yöntemleri; Ahbârilik ve Usûlîlik hakkında bilgiler verilmiştir. Ca'ferî fikhinin dönemleri araştırılırken bu alanda yazılmış başlıca eserler esas alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şîa, Caferiyye, Fıkıh, Ahbârî, Usûlî.

The Rise and Periods of Jafari's Fiqh (Jurisprudence)

Abstract: Given the definitions made about the Shia, it appears that the reason for its emergence is based on a political reason. Therefore, it is difficult to speak of such a system of fiqh sects, although other Sunni sects constitute their own systematic jurisprudence during the formation phase. In the same way, Shia writers did not include other scientific contributions in their works, especially in the field of fiqh, which did not come through imams, and they saw the law as a subject only described by way of narrations, which caused Shia Fiqh to appear quite late in terms of literature. In this research, which deals with the emergence and the periods of Jafari's fiqh, firstly, the sense of Jafari imamate has been dealt with briefly, then the information about birth of Jafari's fiqh, its periods, its methods, Ahbarilik and Usulilik has been given. The main works written in this field have been based on while the periods of Jafari's fiqh have been searched.

Keywords: Shia, Jafariyya, Fiqh, Ahbariy, Usuliy.

GİRİŞ

İmâmiyye, Hz. Peygamber'den sonra Hz. Ali'nin (ö. 40/661) ima yoluyla vâsfına değil, bizzat kendisine işaret edilmek suretiyle açık nas ve gerçek bir tayinle imam olduğunu iddia eden gruptur.¹ Başka bir ifadeyle "Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Ali ve sırasıyla iki oğluyla torunlarını Allah'ın emri, Hz. Peygamber'in tayini ve vasiyeti ile imam kabul eden ve böylece on iki imama

* Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, ahmedekinci@hotmail.com

1 Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 163. Ali'nin hilafetine dair İmâmiyye'nin delilleri için bk. Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 163.

inanmayı dinin aslına dâhil bir rükün olarak görenlerin mezhebidir”² “İmâmiyye bir fırka olarak tam teessüsüne, on ikinci imamın gaybubetiyle (260/874) başlayan el-gaybet-i suğrâ (küçük gaybet) döneminden sonra kavuşmuştur.”³

İmâmiyye hakkında yapılan tanımlar göz önünde bulundurulduğunda, onların, imâmetin Hz. Peygamber’in nas ve tayini ile Hz. Ali’ye, akabinde Hz. Ali-Fâtıma soyundan gelen iki oğluna ve devamında ise sadece Hüseyin’in soyundan gelenlere ait olduğunu düşünen ve imâmeti gâib imamla sonlandırarak on iki imam düşüncesini ortaya koyan on ikinci imamın gaybetinden (el-gaybetü’s-suğrâ) sonra da tam bir mezhep halini alan bir fırka olarak tanımlanabilir.⁴ Her ne kadar Şîa isimlendirmesi altında Zeydiyye ve İsmailiyye mezhepleri de yer alsada günümüzde bunların varlık gösterdikleri coğrafi alanlardaki nüfusları yok denecek kadar az olduğundan ve İmamiyye’nin gerek nüfus gerekse coğrafi dağılımının diğer iki Şîi fırkaya göre çok daha fazla olmasından kaynaklı olarak günümüzde Şîa denince umumiyetle Ca’feriyye fırkası anlaşılmalıdır.⁵ Bu ön kabulden hareketle çalışmamızda Şîa ve Şîi fikhî, Ca’feriyye ve Ca’ferî fikhî ile eş anlamda kullanılacaktır.

Bu gruba, Zeyd b. Ali’nin (ö. 122/740) imâmetini kabul etmemelerinden ötürü “Râfızî”,⁶ on iki imam düşüncesini kabul ettiklerinden dolayı “İsnâaşeriyye”, imamlara inanmayı dinin esaslarından biri olarak gördükleri için “İmâmiyye”,⁷ hem itikat hem de ibadet ve muamelatta Ca’fer es-Sâdık’ın görüşlerine dayanmaları sebebiyle de “Ca’feriyye” denilmektedir.⁸ İmâmet anlayışında Zeydiyye’den ayrılan Şîa’nın bütün kolları Ca’fer es-Sâdık’ın (ö. 148/765) imâmetinde ittifak etmişlerdir.⁹

İmâmiyye Şîası’na göre, imamlar günah ve hatadan korunmuş masumlardır. Böyle düşünmelerinin sebebi, imâmetin ilâhî bir ahit olup peygamberler aracılığı ile tebliğ edildiğine, imamların bu makama Allah tarafından atanmış ve Peygamber’i vasıtasıyla tayin edilmiş olduğuna inanmalarıdır.¹⁰ Bunlar, İslam’da

2 Şeyh Müfid, *Evâilü’l-makâlât*, s. 40-41; Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, I, 163-166; Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, s. 140.

3 Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, s. 140 vd.

4 Şeyh Müfid, *Evâilü’l-makâlât*, s. 40-41.

5 Fığlalı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, s. 140 vd.

6 İbnü’l-Murtazâ, *Bahrü’z-zehâr el-câmiu li mezâhibi ulemâi’l-emsâr*, I, 35.

7 Ahmed Emin, *Fecrü’l-İslâm*, s. 272. Bunlara İmâmiyye denilmesine bir başka gerekçe olarak, dini işlerin tamamını imama bağlamaları, din ve dünya işlerinin yürütülmesi için imamsız bir vakit olamayacağına inanmaları düşüncesi gösterilmektedir. Bk. İbnü’l-Murtazâ, *Bahrü’z-zehâr*, I, 35.

8 Fığlalı, *age*, s. 140.

9 Karaman, “Ca’feriyye”, *DİA*, VII, 4.

10 Şeyh Müfid, *Evâilü’l-makâlât*, s. 40; Şehristânî, *el-Milel ve’n-nihal*, I, 164; Korkmaz, *Şîa’nın Oluşumu*, s. 33.

imam tayininden daha önemli bir rükün olmadığını savunmaktadırlar. Çünkü Hz. Peygamber'in ümmetin durumundan endişelenmeksizin vefat etmesi ancak bu sayede mümkün olabilmektedir. Bunun için de ayrıca Hz. Peygamber'in kendisinden sonrası için başvurulacak bir şahıs tayin etmesi ve bunu açıkça ortaya koyması vaciptir. Bu bağlamda İmâmiyye fırkası, imâmeti, ümmetin veya bir kişinin tercihine bırakılabilecek kadar basit görmemektedir.¹¹

Şîa içerisinde en kalabalık nüfusu İmâmiyye mezhebi teşkil etmektedir. Bunlar günümüz müslümanlarının yüzde 10'unu oluşturmaktadırlar.¹²

A. CA'FERÎ FIKHİNİN DOĞUŞU

Şîa hakkında yapılan tanımlar göz önünde bulundurulduğunda ortaya çıkış sebebinin siyasi bir nedene dayandığı görülmektedir. Bundan dolayı diğer Sünnî mezhepler oluşum safhasında kendilerine has sistematik bir fıkıh teşkil etmelerine karşın Şiilerin böyle bir fikhî mezhep sistematüğinden bahsetmek zordur. Zira Şîa fıkhının gelişimi, Sünnî mezhepler gibi hızlı ve etkileyici olmamıştır. Çünkü bu mezhebin başlangıcında sadece Ehl-i beyt'ten gelen rivayetler esas alınarak Peygamber'in soyundan gelenlerin dini ve dünyevi liderliği meselesi gündemi belirlemiştir.¹³ Bu düşünce imamların masûm olup ilahi iradeye göre hareket ettikleri şeklinde bir anlayışın benimsenmesine neden olmuştur. Bu anlayışın toplumda yerleşmesinden sonra imamlar kanalıyla gelmeyen farklı düşünceler sınırlandırılmıştır. Bunun bir sonucu olarak "Şiî müelliflerin kaleminden çıkan her şeyin, imamın onayından geçtiği şeklinde genel bir kanaat oluşmuş ve imamın tek kaynaklığını yansıtan hadis, söz konusu nedenlerle, Şiî âlimlerin kalem oynattığı tek alan olarak varlığını sürdürmüştür".¹⁴

Anlaşılan o ki, Şiî yazarlar eserlerinde özellikle fıkıh alanında imamlar kanalıyla gelmeyen diğer ilmî katkılara yer vermemişlerdir. Hukuku sadece rivayet yoluyla açıklanan konu olarak görmüşlerdir. Bu sebeple de müstakil bir hukuk usulüne gerek duymamışlardır. Bunun bir sonucu olarak, Şiî ve Sünnî fıkhı karşılaştırıldığında, Şiî fıkhının, gelişim bakımından yavaş, literatür bakımından da oldukça geç ortaya çıktığını söylemek mümkündür.¹⁵

11 Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, I, 163; Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslâm*, s. 267.

12 Kutlu, *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi*, s. 128.

13 Kazi, "Notes The Development of Zaidi Law", s. 183; Ayrıca bk. Hayta, *Klasik Dönem Şiî-İmâmî Fıkıh Usulü Anlayışı*, s. 275.

14 Kohlberg, "Şiî Hadith", s. 50.

15 Kazi, "Notes The Development of Zaidi Law", s. 183.

Şîa'nın teşekkülü esnasında âlimin konumu, tek otorite kabul edilen imam-
ların ahbârını derlemek, kendisine yöneltilen sorular ve ortaya çıkan sorunlar
karşısında bu rivayetlerden nakilde bulunmaktan ibarettir. Bu anlamda ideal bir
âlim imamların ahbârını sorgulamadan derleyip rivayet eden kişi olarak algılan-
maktadır. Bir âlimin akli izahta bulunması kesin olarak reddedildiği gibi çeşitli
rivayetlerle "İblis'in icadı" olarak algılanan kıyâs ve ictihad da men edilmiştir.¹⁶

Gaybet dönemine kadar devam eden bu süreçte, hüküm istinbatında kullanı-
lan kaynaklar Kitap ile Peygamber ve imamların söz, fiil ve takrirlerini kapsaya-
cak şekilde tanımlanan sünnetten ibarettir. İcmâ ise Şîa'ya göre şer'î hüküm istin-
batında delil olarak kabul görmemiştir. İmâmların kıyâs ve istihsân karşısında yer
almaları Şîa'nın kıyâs ve istihsâna karşı olmalarına neden olmuştur. Bu bağlamda
imamların varlığı yeterli görülmüştür.¹⁷

Ebû Ca'fer Tûsî (ö. 460/1067), kıyâs ve ictihadı kullanmadıkları gerekçesiyle
kendilerini küçümseyen ve eleştiren muhalif olarak ifade ettiği gruplara *el-Mebsût
fi fikhî'l-İmâmiyye* adlı eserine yazmış olduğu mukaddimede cevap vermiştir.
Tûsî, Şîi fikhında meselelerin ve fûrû-i fikhın az olmasından dolayı kendilerini
eleştirenlerin temel dayanaklarını, meselelerin ve fûrû-i fikhın en fazla üretildiği
kıyâs ve ictihadı terk etmelerine bağladıklarını ifade eder. Bu düşüncenin sebe-
bini ise muhaliflerin Şîa fikhı ve usûlünü bilmemelerine bağlayan Tûsî, Şayet bi-
zim fikh ve haberlerimize/rivayetlerimize baksalardı kıyâs ve ictihad yoluyla elde
edilen birçok meselenin bu haberlerde var olduğunu ve sözleri Peygamber sözü
mesabesinde olan imamların naslarında bu tür mesele ve fûrû-i fikhâ işaretler
olduğunu görececeklerini ifade eder.¹⁸ Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Şîi fakihler
sadece imamlardan gelen rivayetlerle yetinmeyi tercih etmişlerdir. Çünkü onlara
göre bu rivayetlerde açık bir şekilde veya işaret yoluyla kıyâs ve ictihada ihtiyaç
duyulmaksızın bütün meselelerin çözümü bulunmaktadır.

İmâm Ali Rızâ'nın (ö. 203/818) vefat ettiğinde geride çocuk yaştaki Muham-
med el-Cevâd'ı (ö. 220/835) bırakması Şîa içerisinde farklı anlayışların gün yüzü-
ne çıkmasına, imâmet ve bu kurumun niteliğiyle ilgili pek çok tartışmanın gün-
deme gelmesine sebep olmuştur.¹⁹ İlk önemli hadise bu olmakla birlikte Şîa, asıl
değişimi iki önemli hadiseyle gerçekleştirmiştir:

16 Kohlberg, "Gaybet Öncesi Şîa'da İmam ve Toplum", s. 241-242; Madelung, "Oniki İmâm Şiasında, İmâmın
Gaybet Zamanında Otorite" s. 143; Demir, "İmamiyye Şîası'nda İmamın Yetkilerinin Fakihlerce Devralın-
ma Süreci", s. 48.

17 Bk. Teshîrî, "Usûlül-fikh: el-ictihad fi medreseti Ehli'l-beyt", s. 49; Tahrâni, *Hasru'l-ictihad*. s. 34-36.

18 Bk. Tûsî, *el-Mebsût fi fikhî'l-İmâmiyye*, I, 2. Ayrıca Bk. Sübhânî, "Usûlül-fikh ve menâhicü'l-ictihad inde'l-
İmâmiyye", s. 41.

19 Hakyemez, "Şii İmâmiyye Fikhının Teşekkül Süreci ve İmâmet", s. 15.

Birincisi; 260/874 yılında on ikinci imamın kaybolması: Söz konusu kaybolmanın ardından imamlarla halk arasında iletişimi sağlayan sefirler²⁰ dönemi (h. 260-329) de son sefir Ali b. Muhammed es-Semerrî'nin (ö. 329/940) kendisinden sonra sefir gelmeyeceğini belirtmesi ve "hadislerimizi rivayet edenlere başvurun; çünkü onlar benim sizin üzerinizdeki hüccetimidir; ben de onlara Allah'ın hüccetiyim."²¹ şeklinde imamdan naklettiği tevkîyle²² sona ermiştir. Bundan sonra artık gaybet-i suğrâdan gaybet-i kübrâya geçilmiş ve "Şimdiye kadar bütün önemli meselelerin kendisine havale edildiği en yüksek dini otorite artık ortadan kalkmıştır. Bu gerçek, Şîî liderliğine yepyeni bir sorumluluk yüklemiş ve Şîî hareketlere ilmi sahada büyük bir hız kazandırmıştır."²³

Zamanla ortaya çıkan boşluğu doldurmak üzere IV/X. asrın sonlarından itibaren fakihlerin ifade ve beyanları toplum tarafından -yetki ve otorite açısından eşit olmasa da- onikinci imamın beyanları olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Yetkileri akâid ve fıkıh alanıyla sınırlı olmakla birlikte fakihler artık imamın bazı yetkilerine vekâlet eden kimseler olarak kabul edilir hale gelmişlerdir.²⁴ Bu durum ise yukarıda ifade edildiği üzere âlimlerin faal bir konumda olmasına zemin hazırlamıştır.

İkincisi; Şîîliğe dayalı hukuk sisteminin kurulması: Büveyhî devletinin (334-447/945-1055) kurulmasıyla birlikte devletin ihtiyaç duyduğu hukuk sistemini oluşturmaları için Şîî âlimlerden yardım istenmiştir. Bu durum ise Şîî hukuk anlayışının önemli bir aşama kat etmesine sebep teşkil etmiştir.²⁵ Çünkü İmâmîyye daha öncesinde bir devlete sahip olmadığı için böyle bir ihtiyaç hissetmemiştir. Şîî Büveyhî devletinin kurulmasıyla bu ihtiyaç zaruri olarak ortaya çıkmış ve Şîî âlimleri sistematik bir hukuk sistemi kurmaya sevk etmiştir. Buna ilaveten bu devletin Şîî ulemâ için sağlamış olduğu ortam da bir o kadar önemlidir. "Bu devlet sayesinde Şîî âlimler bir imamın kanaatine uyma mecburiyetinden uzak bir ortamda fikir ve ifade hürriyetinin açmış olduğu yolda özgürce ilerleyebilmişlerdir. Bunun bir sonucu olarak; Şîî edebiyat sahası, hukuk, usûl, kelim, tarih ve diğer

20 Sefir: İsnâaşeriyye Şîası'na göre on ikinci imamın gaybeti döneminde onun adına faaliyetleri yürüten kişilere verilen ünvan. Bk. Öz, Mustafa, "Sefir", *DİA*, XXXVI, 304.

21 et-Tahrâni, *Hasru'l-ictihâd*, s. 42; Ayrıca Bk. Gölpınarlı, *Tarih boyunca İslam Mezhepleri ve Şîîlik*, s. 532-533. Ayrıca sefirler dönemiyle ilgili bilgi için Bk. aynı eser s. 528-533; Fiğlalı, *İmâmîyye Şîası*, s. 178-179.

22 Tevkî, on ikinci imamın gaybetinden sonra sefirler aracılığıyla fıkıh, hadis, kelim gibi değişik alanlarda imama sorulan sorulara verdiği cevaplara denir.

23 Kohlberg, "Şîî Hadith", s. 50; Âgâ, "eş-Şîa mine'l-karnî'l-âşır ile'l-karnî'l-işrin", s. 105.

24 Demir, "İmâmîyye Şîası'nda İmamın Yetkilerinin Fakihlerce Devralınma Süreci", s. 53.

25 Uyar, "Şîî Siyasi Düşüncesinin Şekillenmesi", s. 302. Şîî fıkıhının gelişme devreleri için Bk. Aynı makale s. 299-302.

ilim dallarında yapılan çalışmalar daha da zenginleşmiştir”.²⁶ Erken dönem Şii yazarlar, hukuku sadece hadis yoluyla açıklanan konu olarak görürken bu dönemden sonraki âlimler, hukukî tartışmalarda hadisi sadece bir veri olarak dikkate almanın öneminin farkına varmışlardır.²⁷

Bu dönemde ilk kez Ca’ferî fıkhnın küllî kâidelerinin tohumları atılmış ve günümüze değin kendisine dayanılıp ictihad yapılacak olan gerek usûl gerekse fûrû-i fıkıh kaideleri yazılmıştır.²⁸ Tahrânî, Ca’fer es-Sâdık’ın ders halkasında yaklaşık dört bin öğrencisinin bulunduğunu ve bunlardan dört yüzünün Ca’ferilerin itimat ettikleri usûlleri yazdığını ifade etmektedir. O, bu usûllerin “*el-Usûlü’l-erbeamîe*” (dört yüz usûl) ismiyle ifade edildiğini ve bunların ise dört kitapta rivayet yoluyla toplandığını belirtmektedir. Bu kitaplar; Kuleynî’nin (ö. 329/440-441) *el-Kâfi*, İbn Bâbeveyh Şeyh Sâduq’un (ö. 381/991) *Men lâ yahduruhu’l-fakih*, Tûsî’nin (ö. 460/1067) *el-İstibsâr fi mâ uhtulife mine’l-ahbâr* ve *Tehzîbü’l-ahkâm* adlı eserleridir.²⁹

İşte bu dört eser Şii fıkhnın Kur’ân’dan sonra sünnetle birlikte ele alınan ana kaynağını oluşturmaktadır. Ahbâriler bu kaynaklarda yer alan rivayetlerin tamamını sahih kabul edip bunların kesin bir şekilde imamların söz ve fiillerini ifade ettiğini savunurlar.³⁰ Usûlîler ise bu kitaplarda birbirleriyle çelişen rivayetlerin yer alması ve Kur’ânı Kerim’de ilave veya eksiltmelerin bulunmadığı yolunda Caferiyye’nin ittifak ettiği noktalara aykırı ifadelerin bulunmasından hareketle bu eserlerin ihtiva ettiği rivayetlerin tamamının sahih olmadığını ileri sürmekte ve bu yönüyle Ahbâriler’den ayrılmaktadırlar.³¹ Yapılan bir araştırmaya göre usûl ve fûrû bölümlerinden oluşan *el-Kâfi*’de 16.000’den fazla hadis bulunmaktadır. Bu hadislerin 5.072’si sahih, 140’i hasen, 1.118’i müsned, 302’si kuvvetli ve 9.488 hadisin de zayıf olduğu tespiti³² Usûlîler’in iddialarını desteklemektedir. Sünnîler ise Ehl-i beyt’in sahih tarihlerle sabit olan merfu hadislerini kabul ederken, bazı hadisleri de şu gerekçelerle tenkit etmişlerdir:

26 Kohlberg, “Şii Hadîth”, s. 50-51; Âgâ, “eş-Şia mine’l-karnî’l-âşır ile’l-karnî’l-işrin”, s. 105.

27 Hakyemez, “Şii İmâmiyye Fıkhnın Teşekkül Süreci ve İmâmet”, s. 23-24.

28 et-Tahrânî, *Hasru’l-ictihad*, s. 41.

29 Bu hadisler, Büveyhiler döneminde geniş hacimli çalışmalar içinde bir araya getirilmiştir. Bunların içinde en meşhurları yukarıda bahsi geçen dört eserdir. Bk. Kohlberg, “Şii Hadîth”, s. 52, 55. Kuleynî’nin (ö. 329/440-441) *el-Kâfi* adlı eseri ise Büveyhiler öncesinde yazılmıştır. Bu dört eser hakkında detaylı bilgi için bk. Sofuoğlu, “Şia-i İmâmiyye’nin Hadis Anlayışı”, s. 265-271.

30 Teshîrî, “Usûlü’l-fıkıh: el-ictihad fi medreseti Ehli’l-Beyt”, s. 50; Karaman, “Ca’feriyye”, VII, 4.

31 Karaman, “Ca’feriyye”, VII, 5.

32 Bk. R. Strothmann, “Şia”, XI, 507-508.

a) Kendisinden rivayet edilen kişinin Ehl-i beyt imamı olmaması,

b) Genellikle yapmadıkları işlerin ve söylemedikleri sözlerin imamlar adına rivayet edilmesi,³³

c) Emevîlerin sahabe -özellikle Hz. Osman- hakkında hadis uydurduğu gibi Şîa'nın da Hz. Ali ve beklenen mehdi hakkında birçok hadis uydurup imamlara nispet etmesi.³⁴

Hicri ikinci asrın sonu ve üçüncü asrın başında tedvin edilen İmâmiyye fıkıh usûlünün oluşmasında Şeyh Müfid'in (ö. 413/1022) önemli katkıları olmuştur. Şerî delilleri Kitap, Sünnet ve Ehl-i beyt imamlarının görüşleri şeklinde üç kaynakla sınırlandıran Şeyh Müfid rey, ictihad ve kıyâsa dayanarak fikhî konularda hüküm verilemeyeceğini ifade etmiş³⁵ ve bu alanda *et-Tezkire bi usûli'l-fikh* adlı eseri yazmıştır. Bu eserin etkisini “günümüzdeki Şii fikhî onun kurduğu temeller üzerine bina edilmiş olup bu sahada ortaya koymuş olduğu usûlî metot halen devam etmektedir”³⁶ şeklinde ifade etmek mümkündür.

Müfid'in başlatmış olduğu usûlîlik anlayışı onun öğrencileri Şerif el-Murtazâ (ö. 436/1044) ve Ebû Ca'fer et-Tûsî (ö. 460/1067) ile devam etmiştir. Bunlar Müfid'in hazırlamış olduğu zeminde İmâmiyye fikhîni ileri taşımışlardır. Bu bağlamda Şerif el-Murtazâ *ez-Zerîa ilâ usûli's-şerîa* ve Tûsî de *el-Udde fi usûli'l-fikh* adlı fikhî usûlî eserlerini kaleme almışlardır.³⁷ Bu alanda döneminin en önemli âlimi olan Tûsî, “yöntem olarak Sünnî fikhî usûlünden istifade etmiş ve Ca'ferî fikhî usûlünü Sünnî usûlün tertibine yaklaştırmıştır. Örneğin, *el-Udde fi usûli'l-fikh* adlı eserinde fikhî usûlünün bütün konularını, özet olarak da olsa, sistematik

33 Hamâde, “Ehl-i sünnet Kaynaklarında Şîa'nın Oniki İmâmın Rivayetleri”, s. 346.

34 Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm*, s. 275. Büyükkara'nın tespitlerine göre mezhebin ilk hadis tedvinlerini yapan Küleyni ve İbn Bâbeveyh gibi müellifler, ellerindeki geniş hadis malzemesinden seçki yapılarak mezhebin genel kabul görmüş nazariyelerine öncelik vermişlerdir. Bu anlayıştan ötürü râvilerin güvenilir olup olmadıkları meselesinden ziyade, hadis muhtevalarının söz konusu nazariyelere uygun düşüp düşmediğine bakmışlardır. Büyükkara, yine bu anlayış gereğince oluşturulan hadis mecmualarının rivayet zincirinde gûlât-ı Şîadan Sünnîlere kadar İmâmîlerin artık kabul edemeyecekleri inançları savunmuş fırkalara mensup çok geniş bir inaç yelpazesine sahip râvilerin yer aldığını belirtir. Bu tespitlere göre, bahsedilen râvilerin tezkiesini veya en azından rivayetleriyle amel edilebilirliğini sağlamak amacıyla İmâmi hadis ve fikhî usûlünde çeşitli yöntemler geliştirilmiş ve bununla alakalı prensipler üretilmiştir. Bk. Büyükkara, “İmamiyye Şîa'sının Hadis Usûlünde “Mezhebi Bozuk Raviler” (II)”, s. 367-368.

35 Sübhâni, “Usûlü'l-fikh”, s. 43; Hakyemez, “Şii İmâmiyye Fıkhnın Teşekkül Süreci ve İmâmet”, s. 27-28; Hayta, *Klasik Dönem Şii-İmâmi Fikhî Usûlü Anlayışı*, s. 2-3.

36 İlhan, “Müfid”, XXXI, 502.

37 Gürcü, “Usûlü'l-fikh ve's-sayrâtü't-târihiyye: Dirâse fi nüşûi ilmi'l-usûl ve tatavvuruhu't-târihiyyü”, II. Bölüm, s. 190-191; Hayta, *Klasik Dönem Şii-İmâmi Fikhî Usûlü Anlayışı*, s. 2-3; Hakyemez, “Şii İmâmiyye Fıkhnın Teşekkül Süreci ve İmâmet”, s. 28.

bir şekilde ele almış, kendi tercihinin ve mezhebinin görüşüne muhalif olanlarla sık sık polemığe girmiştir”.³⁸ Tûsî'nin sistematığe ilişkin çalışmalarının ardından Şîâ'da ictihadın hukukçular tarafından uygulanmasını ve bu kavramın fikhî çalışmalarında yer almasını ilk sağlayan Muhakkik el-Hillî (ö. 676/1277) olmuştur.³⁹

Bütün bu bilgilerden sonra, Şîi hukukunun hicri üçüncü yüzyıldan itibaren mevcut şeklini almaya başladığı söylenebilir. Bu arada, Şîi hukukunun ilerleyen dönemlerdeki karakteristik yapısında Sünnî karşıtlığının da etkili olduğu söylenmelidir. Zira “Sünnî karşıtlığı” ilk dönemlerde Sünnî ekollerden sınırlı sayıda farklılıklarla ayrılan Şîi hukukunun ayırıcı vasfı değildi. Başlangıçta bizzat Şîi veya Sünnî ayrımını ifade etmeyen ve tesadüfi olarak ortaya çıkan bazı ayırıcı özellikler devam eden süreç içerisinde tepkisel bir zemin üzerinde ilerlemiş ve Sünnî uygulamalara aykırı rivayetler ön plana çıkarılmıştır. Bunun sonucu olarak Sünnîlerle farklılıklar tam bir ayrışma noktasına gelmiş ve erken dönemde var olan benzerlikler ortadan kalkmış,⁴⁰ böylece bu farklılıklar Sünnî hukuka karşı Şîâ için ayırıcı özellik olmuştur.⁴¹ Bunun sonucu olarak “İslam tarihi boyunca Sünnî-Şîi ilişkilerinin genel olarak çatışmacı bir görünüm sergilendiği söylenebilir. Başta imâmet meselesi olmak üzere siyasi-itikadi ve fikhî konulardaki temel yaklaşım farklılıkları bu çatışmacı ortama zemin oluşturmuş ve oluşturmaya da devam etmektedir”.⁴²

B. CA'FERÎ FIKHİNİN DÖNEMLERİ

Bu başlık altında Ca'ferî fıkıh tarihi ve tarihi seyir içerisinde geçirmiş olduğu dönemler hakkında bilgi verilecektir. Bu alanda yapılmış olan çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda genel olarak zaman, mekân, olay ve şahıs olmak üzere Ca'ferî fıkıh tarihinin farklı şekilde devrelere ayrılıp incelendiği görülmektedir. Bu çalışmaları türü bakımından üçe ayırmak mümkündür:

- 1) Müstakil Şîa fıkıh tarihi ile ilgili olanlar,
- 2) Şîa fikhına İslam fıkıh tarihi içerisinde yer verenler,
- 3) Fıkıh eserlerinin mukaddime kısmında Şîa fikhını ele alanlar.

38 Kahraman, “Sünnî-Şîi Usûl Polemiği (Tûsî Örneği)”, s. 214; Teshîrî, “Usûlül-fıkh”, s. 50; Kâşifü'l-Gitâ, *Edvâru ilmi'l-fıkh ve etvârûhu*, s. 229.

39 Hakyemez, *agm.* s. 32.

40 Bk. Hakyemez, “Şîi İmâmîyye Fıkhının Teşekkül Süreci”, s. 21, 23; Şîa'yı Ehl-i sünnet'ten ayıran görüşleri için bakınız; Joseph, “Şîa Hukuku”, s. 179-185.

41 Joseph, “Şîa Hukuku”, s. 178.

42 Gökalp, “Yemen'de Zeydî-Sünnî İlişkilerinin Tarihi Arka Planı”, s. 88.

Ali Hâzım'ın *Medhal ilâ ilmi'l-fikh inde'l-Müslimineş-Şia* isimli eserindeki ifadesine göre Ca'ferî fıkhn tarihini dönemlere ayırıp tasnif eden üç eser bulunmaktadır. Bunlardan Ali b. Muhammed Âl-i Kâşifü'l-Gitânın *Edvâru ilmi'l-fikh ve etvâruh* adlı eseri müstakil kitaptır. Diğer ikisi ise mukaddime türünde olup Muhammed Mehdî el-Âsîfî'nin *Şerhü'l-lümatid-Dımuşkiyye*'ye yazmış olduğu mukaddime ve Muhammed el-Ensârî'nin, Âgâ Büzürg-i Tahrânî'ye (ö. 1389/1970) ait *Tavdihu'r-reşâd fi târihi hasri'l-ictihâd*'a yazmış olduğu mukaddimededen ibarettir.⁴³

Yaptığımız araştırma sonucu ulaşabildiğimiz kadarıyla bu eser ve mukaddimelere ilaveten Abdülhadi el-Fudaylî'nin *Târihu't-teşrii'l-İslâmî*,⁴⁴ Hüseyin Müderrisî Tabâtabâî'nin Muhammed Âsîf Fikret tarafından İngilizce'den Farsça'ya tercüme edilen *Mukaddime-i ber fikh-ı Şia*⁴⁵ ve Ebü'l-Kâsım Gürcü'nin Menâl İsa Bâkır tarafından Farsça'dan Arapça'ya tercüme edilen *Usûlü'l-fikh ve's-sayrûratü't-târihiyye: Dirâse fi nüşûi ilmi'l-usûl ve tatavvuruhu't-târihi*⁴⁶ adlı çalışmalar bulunmaktadır. Bununla birlikte Ca'ferî fıkhn tarihi üzerine makale türü bazı araştırmalar da bulunmaktadır.

Araştırmamızda yukarıda belirtilen eserler üzerinden Ca'ferî fıkhn tarihi tanımlmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda ilk önce Şia/Ca'ferî fıkhn ilk olarak dönemlere ayrılacak ardından dönemin bariz özelliklerine yer verilecektir.

1. el-Âsîfî, Şia fıkhn tarihini beş okul/medrese üzerinden dönemlere ayırmış ve bunu onuncu asra kadar götürmüş, fakat bu medreseler hakkında bir açıklama yapmamıştır:

a) Medine medresesi: Hicri ikinci asrın ortasına kadar olan dönem (Ca'fer es-Sâdık'ın ilk dönemi),

b) Kûfe medresesi: Hicri ikinci asrın ortasından (Ca'fer es-Sâdık'ın son dönemi) hicri dördüncü asrın ortasına yani gaybet-i suğrâya kadarki dönem,

c) Kum ve Rey medreseleri: Hicri dördüncü asrın ortasından yani gaybet-i kübrâdan hicri beşinci asrın ilk çeyreğine kadar olan dönem,

d) Bağdat medresesi: Hicri beşinci asrın ilk yarısından Hülâgu'nun Bağdat'ı işgaline kadarki dönem (Şeyh Müfid, Seyyid Murtazâ ve Tûsî dönemi),

43 Bk. Ali Hâzım, *Medhal ilâ ilmi'l-fikh inde'l-Müslimineş-Şia*, s. 16.

44 Daha geniş bilgi için bakınız; Abdülhadi el-Fudaylî, *Târihu't-teşrii'l-İslâmî*, s. 87 vd.

45 Bk. Hüseyin Müderrisî, *Mukaddime-i ber fikh-ı Şia*, s. 30-61.

46 Gürcü, "Usûlü'l-fikh ve's-sayrûratü't-târihiyye: Dirâse fi nüşûi ilmi'l-usûl ve tatavvuruhu't-târihi", I. Bölüm", s. 192 vd. II. Bölüm s. 189 vd.

e) el-Hille, (Cezin ve Haleb) medreseleri: Hülâğu'nun Bağdat'ı işgalinden Şehîd-i Sâni Zeynüddin b. Ali b. Ahmed el-Cübaî'ye (ö. 966/1559) kadarki dönem.⁴⁷

2. Âgâ Büzürg, Şîa fikhî oluşumunu üç dönemde ele almıştır:

a) Hz. Peygamberin vefatından Muhammed Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık'ın ilk dönemlerine kadarki zaman,

b) Muhammed Bâkır (ö. 114/733) ve Ca'fer es-Sâdık'tan (ö. 148/765) gaybet-i suğrâ (h. 329/440) sonuna kadarki dönem,

c) Gaybet-i kübrâdan günümüze kadar olan dönem.⁴⁸

Âgâ Büzürg-i Tahrânî'nin tasnifine göre ilk dönem Şîa fikhî Peygamber'in vefatıyla başlayıp hicri birinci yüzyılın sonuna kadar devam eden ve dört imamı (Ali, Hasan, Hüseyin ve Ali b. Hüseyin) kapsayan devredir. Bu dönemde hüküm istinbatında kullanılan kaynaklar Kitap ve Sünnetten ibarettir. Sünnet Peygamber ve masûm imamların söz, fiil ve takrirlerini kapsamaktadır. Kıyâs ve rey kesin bir dille reddedilmiştir. Bu dönemde zandan ibaret sayılan icmâ ise masûm imamlar tarafından keşfedilip onaylanmadığı sürece delil olarak görülmemiştir. Yine bu dönemde icthad faaliyeti Kitap ve Sünnetin zahirine göre hüküm vermekten ibaret olup bu iki kaynaktan zâhir olmayan meselelerde ise imama rücu edilmiştir.⁴⁹

et-Tahrânî'nin tasnifindeki ikinci dönem, hicri ikinci asrın başından üçüncü yüzyılın sonuna yani Muhammed Bâkır'ın imâmetinden gaybet-i suğrâya kadar devam eden süreci ifade etmektedir. Bir önceki dönemde olduğu gibi bu dönemde de hüküm istinbatında kullanılan kaynaklar Kitap ile Peygamber ve masûm imamların söz, fiil ve takrirlerini kapsayan Sünnetten ibarettir. Bu devrede Ehl-i beyt üzerinde Emevî ve devamında Abbâsî devletinin kurmuş olduğu baskı neticesinde imamlar ilim ve amele yönelmiş ve etraflarında büyük ilim halkaları oluşmuştur.⁵⁰

et-Tahrânî'nin belirlediği üçüncü dönemde ise imamın "hadislerimizi rivayet edenlere başvurun; çünkü onlar benim sizin üzerinizdeki hüccetimdir; ben de onlara Allah'ın hüccetiyim" tevkîsiyle artık imamların yetkileri ulemâ ve fukahâyâ devredilmiştir.⁵¹ Bu devrede kaynaklar Kitap ve yukarıda ifade ettiğimiz manada

47 el-Âsîfî, *Şerhü'l-lümatî'd-Dimîşkîyye* (mukaddime), I, 26-27.

48 Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *Hasru'l-icthad*, s. 33.

49 et-Tahrânî, *age.* s. 33-34.

50 et-Tahrânî, *age.* s. 35-36.

51 et-Tahrânî, *Hasru'l-icthad*, s. 42; Ayrıca Bk. Gölpinarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şîlik*, s. 532-533. Ayrıca sefirler dönemiyle ilgili bilgi için Bk. aynı eser s. 528-533; Fiğlalı, *İmâmîyye Şîası*, s. 178-179.

Sünnettir. Bunlara ilaveten ikinci dönem imamlarının ortaya koymuş oldukları kâideler de hüküm istinbatında delil olarak kullanılmıştır. Kıyâs ise günümüze kadar şer‘î bir delil olarak kullanılmamıştır. Rivayet ve fıkıh kitaplarında dağınık bir şekilde bulunan kaideler müstakil kitaplarda toplanmıştır. Bunun ilk örneğini Şerif el-Murtazâ'nın (ö.436/1044) *ez-Zerîa ilâ usûliş-şerîa* adlı eseri oluşturmaktadır. Yine bu dönemde rivayet türü olan fıkıh eserlerine eklemeler yapıp genişletilmiş, fıkıh bablarına göre delilleriyle birlikte küllî fıkıh kâidelerine dayalı kitaplar haline dönüştürülmeye başlanmıştır.⁵² Bu devrede fıkıh alanında katkı sağlayan âlimler Şeyh Müfid, Şerif el-Murtazâ ve döneme damgasını vurmuş olan Tûsî'dir. Devam eden süreç içerisinde şer‘î deliller arasına akıl da eklenmiştir.⁵³

3. Kâşifü'l-Gitâ, merkezde fıkıh olmak üzere diğer ilim dallarının gelişim süreçleri hakkında da bilgi verdiği *Edvâru ilmi'l-fikh ve etvâruh* adlı eserinde, Sünnî fıkıh tarihiyle birlikte ayrı başlık altında Şîa fıkıh tarihini de incelemiştir. Bu eserin Şîi fıkıh tarihi eserleri kategorisinde değerlendirilmesi eserde Şîi fıkıh tarihine daha çok yer vermesinden kaynaklanmaktadır. Gitâ, eserinde Şîi fıkıh tarihini yedi dönemde ele almaktadır. Bu bölümlerin bazılarında Şîi fıkıh tarihiyle ilgili geniş bilgi verirken bazılarında ise çok az malumat bulunmaktadır.

a) Peygamber dönemi,⁵⁴

b) Peygamber'in vefatından Muâviye'nin Hz. Ali'ye başkaldırmasına kadarki hicri 10-36 yıllar arası dönem,⁵⁵

c) İkinci dönemin bitişiyle başlayıp Ömer b. Abdülaziz'in hilafetine kadarki hicri 36-99 yıllar arası dönem,⁵⁶

d) Ömer b. Abdülaziz'in hilafetinden (h. 99/717) Abbâsî devletinin zayıflamasına kadarki dönem,⁵⁷

e) Hicri dördüncü asrın başından başlayıp Abbâsî devletinin yıkılışına (655/1257) kadarki dönem,⁵⁸

f) Hicri yedinci asrın sonlarından başlayıp on birinci asrın sonuna kadarki dönem,⁵⁹

52 et-Tahrânî, *age*. s. 43-44.

53 Bk. et-Tahrânî, *age*. s. 52-54.

54 Kâşifü'l-Gitâ, *Edvâru ilmi'l-fikh ve etvâruhu*, Dâru'z-Zehrâ, s. 9.

55 Kâşifü'l-Gitâ, *age*. s. 29.

56 Kâşifü'l-Gitâ, *age*. s. 57.

57 Kâşifü'l-Gitâ, *age*. s. 77.

58 Kâşifü'l-Gitâ, *Edvâru ilmi'l-fikh ve etvâruhu*, s. 205.

59 Kâşifü'l-Gitâ, *age*. s. 235.

g) Hicri on birinci asrın sonundan başlayıp günümüzü de kapsayacak olan dönem.⁶⁰

Hz. Peygamber'in vefatından itibaren başlayan ikinci dönemde şer'î kaynak ve deliller; Kur'ân, sünnet, icmâ, sahabenin istişare sonucu vardığı hükümler ile kıyâs, maslahât, def-i mefseted gibi unsurların gereksinimi doğrultusunda yapılan ictihad olmak üzere beştir.⁶¹

Üçüncü dönemde fetva mercii Hz. Ali'dir. Selim b. Kays (ö. 90/709) tarafından tarihi haberlerin toplandığı ve içerisinden şer'î hükümlerin çıkarılabileceği cihâd ve imâmet gibi konular hakkında bilgiler bulunan bir eser yazılmıştır.⁶² Hz. Ali (ö. 40/660) ve oğlu Hasan'ın (ö.49/669) şehit edilmesinden sonra şer'î hükümler için Hüseyin'e, onun (ö. 61/680) şehit edilmesi üzerine bu makama geçen oğlu Zeynelâbidine müracaat edilmiştir.⁶³

Dördüncü dönemde âsâr, rivayet ve hadisler cem edilip fıkıh bablarına göre tertip edilmeye ve bu alanda eserler telif edilmeye başlanmıştır. Bu eserlerin ilk örneği Zeyd b. Ali'nin *el-Müsned*'idir.⁶⁴ İmâm Mâlik'in *el-Muvatta*'sı ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i bu dönemde yazılan eserlerdendir. Bu dönemde Ehl-i beyt imamlarından Muhammed Bâkır (ö. 114/733), Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765), Musa Kâzım (ö. 183/799), Ali b. Musa er-Rıza (ö. 203/818), Muhammed Cevâd (ö. 220/835), Ali el-Hâdî (ö. 254/868) ve Hasan el-Askerî (ö. 260/873) şehit edilmiştir. Devamında ise on ikinci imam 260/873 yılında gaybet dönemine girmiş ve Şîa müntesipleri ile imam arasındaki bağ sefirler aracılığıyla sürdürülmüştür. Bu dönem gaybet-i suğrâ olarak isimlendirilmektedir. Sefirler döneminin sona ermesiyle 329/940 yılında imamın Şîa ile arasındaki bağlantı kesintiye uğramıştır. Bu dönem ise gaybet-i kübrâ olarak isimlendirilmektedir -bu dönem Şîa fıkıh tarihinde beşinci dönemi oluşturmaktadır bir sonraki devrede ele alınacaktır.⁶⁵ Bu dönemde Şîi fakihler birçok eser kaleme almıştır.⁶⁶ Yine bu dönemde -yani ikinci asırdan sonra- Yunan felsefesi İslam âlemine girmiş, kelim gibi akli ilimler

60 Kâşifü'l-Gitâ, *age*. s. 354.

61 Kâşifü'l-Gitâ, *age*. s. 38.

62 Kâşifü'l-Gitâ, *age*. s. 67.

63 Kâşifü'l-Gitâ, *age*. s. 70-73.

64 Eser hakkında detaylı bilgi için bk. Gündüz, Eren, *İmam Zeyd b. Ali el-Mecmû'u'l-Fikhî Adlı Eseri ve İslâm Hukuk Düşüncesindeki Yeri*, Basılmamış doktora tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2007; Köse, Saffet, "Fıkıh Litaretürünün Tartışmalı İki Eseri; el-Mecmû'u'l-Kebîr ve el-Mehâric Fî'l-Hiyel", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 3, Haziran 2004, ss. 289-311.

65 Kâşifü'l-Gitâ, *Edvâru ilmi'l-fikh ve etvâruhu*, s. 156-188.

66 Dönemin fakih ve eserleri için Bk. Kâşifü'l-Gitâ, *age*. s. 188 vd.

yaygınlaşmış ve bu alanda eserler yazılmıştır. Nübüvvet ve imâmet gibi konular bu dönemde tartışılmıştır.⁶⁷

Beşinci dönemde Moğol istilasıyla Bağdat düşmüş, İslam birliğinin dağılmasıyla birlikte arka planda mezhepsel ve etnik kimliğin ön plana çıktığı Büveyhî, Fâtımî, Sâsânî, İhşîdî ve Emevî (Endülüs Emevileri) gibi devletler kurulmuştur. Yaşanan kargaşalar neticesinde Sünnî ulemanın ictihada olan rağbeti azalmış, bu ise Hanefî ve Şafilik gibi mezheplerin ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Artık Sünnî âlemde Muhammed b. Cerîr et-Taberî'den (ö. 310/922) sonra müctehid çıkmamış, devamında ictihad kapısı kapatılmıştır. Mezheplerin ön plana çıktığı bu dönemde mezhep taassubu yüzünden gruplar arasında çatışmalar yaşanmış, fıkıh ise devamlı değişen ve ilerleyen hayattan soyutlanıp geri kalmıştır.⁶⁸

Sünnî ilim dünyasının bu durgunluğu ve on ikinci imamın gaybetine rağmen Şîî ilim sahasında hareketlilik ve ilerleme söz konusu olmuştur. Onuncu ve on ikinci imamlar arasındaki dönem zarfında mevcut rivayetlerin fıkıh bablarına göre tasnif edilmeyişi, mevcut eserlere ulaşım zorluğu ve ilim sahasında makbul olmayan rivayetlerin bulunmasından dolayı şer'î hükümlere ulaşma zorluğu çekilmekteydi. Bu zorlukları gören Şîî ulemâ, daha sonrasında Şîa'nın temel kaynaklığını üstlenecek olan dört sahih denilen eserleri (kütüb-i erbaa) bu dönemde kaleme almıştır. Bu alanda Muhammed b. Yahya el-Kuleynî'nin (ö. 329/440) *el-Kâfî'si* ilk örneği oluşturmaktadır. Devam eden süreç içerisinde İbn Bâbeveyh eş-Şeyh Sâduk (ö. 381/991) *Men lâ yahduruhu'l-fakîh* ve Tûsî (ö. 460/1067) *el-İstibsâr fi mahtulife mine'l-ahbâr* ve *Tehzîbü'l-ahkâm* adlı eserleri telif etmişlerdir.⁶⁹

Beşinci dönemin başından gaybet-i kübrâya (329/940) kadarki süreç içerisinde bugünkü manada bilinen sistematik bir fıkıh eseri telif edilmemiştir. Şîa içerisinde sistematik (meselelerin tahlil edildiği, delillerin ortaya koyulduğu ve mezhepte ezhâr, zâhir, esah ve sahih gibi ayrımların yapıldığı) fıkhnın ilk kurucusu olarak Ebû Akîl el-Ummânî/Umânî (ö. IV/X. yy.) gösterilmektedir. Bu bağlamda ilk eser veren ise Ebû Ali el-İskâfî (ö. 381/991)'dir. O yirmi cilt olarak yazmış olduğu ve günümüze kadar gelmeyen *Tehzîbü'l-Şîa* adlı eserinde fıkhnın bütün konularını ele almıştır. Bazı kaynaklarda ilk Şîî fıkıh usûlü eserinin bu müellif tarafından yazıldığı ifade edilmektedir. Bu ekolün bir devamı olarak bunların öğrencisi Şeyh Müfid (ö. 413/1022) gelmektedir.⁷⁰ Elimizde bulunan ilk Şîî usûlü-fıkıh eseri olan *et-Tezkire*

67 Bk. Kâşifü'l-Gitâ, *age.* s. 200-202.

68 Kâşifü'l-Gitâ, *age.* s. 205-208.

69 Kâşifü'l-Gitâ, *age.* s. 219-223. Bu dönemde Şîî âlimler tarafından yazılan eserler için bk. aynı eser s. 221 vd.

70 Kâşifü'l-Gitâ, *age.* s. 228.

bi usûli'l-fikh adlı eser bu müellife aittir. Şeyh Müfid'in eserinde usûl konularını ele alırken kullanmış olduğu yöntem öğrencileri Şerif Murtazâ (ö. 436/1044) ve Tûsî (ö. 460/1067) tarafından olgunlaştırılmıştır. Gerek kendi döneminde gerekse sonrasında Şii âlimler tarafından model alınan ve taklit edilen Tûsî'nin usûl konularını işlerken takip etmiş olduğu metot Muhammed İdris el-Hillî (ö. 598/1202)'ye kadar devam etmiştir. Hillî ise Tûsî'nin benimsemiş olduğu metodu eleştirmiş ve rey'i ön plana çıkarmıştır. Kendi dönemine kadar var olan Kur'ân, Sünnet ve icmâ delilleri arasına akli da eklemiştir. el-Hillî'nin benimsemiş olduğu yöntemi devam ettiren öğrencileri Şiâda rey anlayışını özgürlüğe kavuşturmuşlardır.⁷¹

Altıncı dönemde Şah İsmâil (ö. 930/1524) tarafından İranda Safevî devleti kurulmuştur. Şâh, Şii ulemaya önem vermiş ve Şiiliği yaymak amacıyla birçok medrese ve cami yaptırmıştır. Şah, kendi dönemi Şii âlimlerinden olan Muhakkik Kerekî'ye (ö. 940/1534) devlette önemli görevler vermiştir. Şiâ tarafından Şehîd-i Evvel ve Şehîd-i Sâni olarak isimlendirilen Şemsuddin Muhammed b. Cemalüddin (ö. 786/1384) ve Zeynüddin b. Ali b. Ahmed el-Cübaî (ö. 966/1559) gibi büyük Şii âlimleri bu dönemde yaşamış ve şehit edilmişlerdir.⁷² Kâşifü'l-Gitâ, bu dönemle ilgili olarak Şiâ fıkhi hakkında bilgi vermemektedir.

Yedinci dönemi ise Şeyhiyye hareketi, yani Ahmed el-Ahsâî'nin (ö. 1241/1826) dini öğretileri etrafında toplanan grup temsil etmektedir. Bu dönemde Şii âlimler aşırı gördükleri bu harekete karşı mücadele vermişlerdir. Devamında Ca'fer el-Kâşifü'l-Gitâ'nın (ö. 1228/1813) fıkihtaki fikri donukluğa karşı Irak ve İran merkezli vermiş olduğu mücadele ön plana çıkmaktadır. Ca'fer el-Kâşifü'l-Gitâ, Tabâtabâi (ö.1212/1797) ve Şeyh Hüseyin Necefî gibi âlimler dönemin önemli Şii ilim adamlarıdır.⁷³

4. Ali Hâzım, Şiâ fıkhi tarihini iki devrede incelemiştir:

a) Şiâ'nın masûm olduklarına inandıkları imamlar dönemi. Bu dönem en son sefir olan İmâm el-Mehdi'nin (ö. 329/940) vefatıyla sona ermektedir.

b) Merci makamları olan merci-i ulemâ veya merci-i fukahâ dönemidir. Bu dönem sâhibu'l-emr dedikleri Mehdi'nin çıkışına kadar devam edecektir.⁷⁴

Birinci dönemde imamlar hem siyasi hem de dini konularda otorite olup söz ve davranışları sünnet kapsamında değerlendirilmektedir. Fıkhi hüküm çıkarmada kullanılan deliller Kur'ân, Peygamber ve masûm imamların Sünnetidir.

71 Kâşifü'l-Gitâ, *age.* s. 229-230.

72 Kâşifü'l-Gitâ, *age.* s. 235-238.

73 Kâşifü'l-Gitâ, *Edvâru ilmi'l-fikh ve etvâruhu*, s. 254-257.

74 Ali Hâzım, *Medhal ilâ ilmi'l-fikh inde'l-Müslimineş-Şiâ*, s. 18.

İmâmlardan rivayetlerin derlendiği ve “el-Asl” ve “el-Kitâb” türü eserler de masûm imamın sünneti kapsamında değerlendirilmektedir. İbn Ebî Râfi'nin Hz. Ali'nin rivayetlerinden cem ettiği, abdest ve namaz gibi fıkhi hükümleri kapsayan eseri,⁷⁵ Zeynelâbidin'in ders halkasında bulunup ondan rivayet eden Sâid b. Müseyyeb ve Ebü'l-Mikdâm b. Hürmüz'ün cami türü eserleri bu dönemin örneklerindedir. Gaybet-i suğrâ dönemi sona erinceye kadar geçen sürede fıkhnın oluşumu, hadislerin fıkhn bablarına göre tasnifinden ibarettir.⁷⁶ Gaybet-i suğrâdan sonra fıkhn yazımında artık yeni bir aşamaya geçilmiştir. Bu dönemin ayırıcı özelliği, et-tevkîât şeklinde isimlendirilen ve sefirler aracılığıyla imama sorulan fıkhn, hadis ve kelim gibi değişik alanlardaki cevaplardan ibarettir. Birinci dönemin sonunda Şîa'nın elinde kitâb, sahîfe, asl ve tevkîât türü fıkhn eserleri bulunmaktadır.⁷⁷

İkinci dönemde her ne kadar üslup farklılığı bulunsa da günümüzde bilinen fıkhn eserleri şeklinde telifler yapılmaya başlanılmıştır. Gaybet-i kübrânın başlarında fıkhn, hadislerin fıkhn meselelerine göre düzenlenmesi şeklinde devam ettirilmiştir. Bu tür tasnifler Şerif Murtazâ (ö. 436/1044) ve Tûsî'ye (ö. 460/1067) kadar bu şekilde devam etmiştir. Bu devrede, hakkında imamlardan nas bulunmayan fûrû meselelerinin çoğalması ve nasların yorum farklılığından kaynaklı birçok fikhî görüş ve ihtilaf bulunmaktadır. Bu gibi problemlerin çözümü için bu iki imam Şîa fıkhn usûlü ilminin ilk nüvelerini kaleme almışlardır. Gerek Şîa fıkhnındaki görüşlerin çoğalması gerekse Sünnîlerle bazı meselelerde yapılan tartışmalar üzerine değişik mezhep görüşlerine de yer verilen ve Şîi görüşünün sahihliğini ortaya koymaya çalışan “hilâf” ve Şîa'nın münferit olduğu görüşleri derleyen eserler de yazılmaya başlanmıştır. Tûsî'nin *Kitâbu'l-hilâf* adlı eseri birinci tür, Murtazâ'nın *el-İntisâr* adlı eseri ise ikinci tür yazımın örneğini oluşturmaktadır.⁷⁸ Fıkhn ve fıkhn usûlü alanındaki bu tür gelişmeler Muhammed Emîn el-Esterâbâdî'nin (ö. 1033/1624) Ahbâri hareketini başlatmasına kadar devam etmiştir. Bu dönemden sonra rivayetler ve ilimlerin kaynağı ve tek adresi olarak imamlar ön plana çıkmış ve fıkhn usûlü hareketi durağanlığa uğramıştır. Bu durumun bir sonucu olarak Şîa, Usûliyyûn ve Ahbâriyyûn olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Bu çifte başlılık on birinci asırdan başlayıp Muhammed Bâkır el-Bihbehânî'nin (ö. 1206/1791-92) Ahbârilere karşı zafer kazandığı on üçüncü asra kadar devam etmiş ve devamındaki gelişmelerle Ahbâriiler günümüzde yok olmaya yüz tutmuşlardır.⁷⁹

75 Ali Hâzım, eserinde İbn Ebî Râfi'nin kaleme aldığı bir eserinin bulunduğu bilgisini vermekle birlikte eserin ismini vermemektedir.

76 Bk. Hâzım, *age.* s. 31-32.

77 Hâzım, *age.* s. 32

78 Ali Hâzım, *Medhal ilâ ilmi'l-fikh inde'l-Müslimineş-Şîa*, s. 32-33.

79 Ali Hâzım, *age.* s. 33.

5. Abdülhadi el-Fudeylî, Şîa fıkıh tarihini altı döneme ayırmıştır:

- a) Peygamber dönemi,
- b) Hz. Ali dönemi,
- c) Üç imam (Hasan, Hüseyin ve Zeynelâbidîn) dönemi,
- d) Muhammed el-Bakır ve Ca'fer es-Sâdık dönemi,
- e) İmâm Kazım ve İmâm Rıza dönemi,
- f) İmâm Rıza'nın oğulları (el-Cevvâd, el-Hâdî ve el-Askerî) dönemi,
- g) Gaybet-i suğrâ dönemi.⁸⁰

6. Hüseyin Müderrisî Tabâtabâî, İmâmiyye'nin fıkıh tarihini sekiz devrede ele alıp genişçe incelemiştir. Şîa fıkıh tarihi alanında yapılmış en güzel taksim kanaatimizce Tabâtabâî tarafından yapılmıştır. Konu Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi "Ca'fer'iyye" maddesinde⁸¹ genişçe ele alınıp incelendiğinden burada dönem isimleri verilmekle yetinilecektir.

- 1) Gaybettenden önceki imamlar dönemi,
- 2) İlk gaybet dönemi,
- 3) Kelâmcılar dönemi,
- 4) Şeyhu't-tâife okulu dönemi,
- 5) Şehîd-i evvel okulu dönemi,
- 6) Safevîler dönemi,
- 7) Bihbehânî okulu dönemi,
- 8) Şeyh Ensârî Okulu dönemi.⁸²

7. Ebü'l-Kâsım Gürcî, Şîa fıkıh tarihini sekiz döneme ayırmıştır. Konu bir araştırmada⁸³ genişçe ele alınıp incelendiğinden burada dönem isimleri verilmekle yetinilecektir.

- 1) Tesis ve tekevvün dönemi,
- 2) Tedvin dönemi,
- 3) Usûl ve kelâm etkileşim dönemi,
- 4) Kemal ve istiklal dönemi,

80 Daha geniş bilgi için bakınız; Abdülhadi el-Fudaylî, *Târîhu't-teşrii'l-İslâmî*, s. 17 vd.

81 Bu konu hakkında daha geniş bilgi için; Bk. Karaman, "Ca'feriyye", VII, 5-6.

82 Hüseyin Müderrisî, *Mukaddime-i ber fıkıh-ı Şîa*, s. 30-61

83 Bk. Hayta, *Klasik Dönem Şîa-İmâmî Fıkıh Usûlü Anlayışı*, s. 14-25.

- 5) Rehâvet ve durgunluk dönemi,
- 6) Kalkınma ve tecdit dönemi,
- 7) Zaaf ve dumur dönemi,
- 8) Yenilenme dönemi.⁸⁴

Buraya kadar verilen bilgilerle Ca'ferî fıkıh tarihinin dönemleri hakkında bir fikir oluşturmaya çalışılmıştır. Bundan sonra yukarıda bahsedilen tarihi süreçte ortaya çıkan ve birbiriyle çatışan farklı fıkıh yöntem anlayışına sahip olan "Ahbârîler" ve "Usûlîler" hakkında kısaca bilgi verilecektir.

C. CA'FERÎ FIKHİNİN YÖNTEMLERİ

Ca'ferî fıkıhının yöntemlerinin bilinmesi, Şîa fıkıh tarihi bakımından önemlidir. Zira fıkıhın nasıl üretilmesi gerektiği konusunda imamları tek otorite tanıyıp şer'î ilimlerde onları vekil tayin eden ve rivayetlere dayalı bir hareket olan Ahbârîlikten sonra rivayetler ve ilimlerin kaynağı ve tek adresi olarak imamlar ön plana çıkmış, fıkıh usûlü hareketi durağanlığa uğramıştır.⁸⁵ Buna mukabil fıkıh usûlünü önceleyen ve naslardan fıkıh üretme gayretinde olan Usûliyye hareketi ise İmâmiyye fıkıhının gelişmesine büyük katkıda bulunmuştur. Bu iki okul gâib imamdan sonra Şî'î âlimlerin fikhi problemleri çözmek üzere ortaya koyduğu farklı bakış açılarını da yansıtmaktadır. Burada kronolojik sıra takip edilerek önce Ahbârîlere ardından Usûlîlere yer verilecektir.

1. Ahbârîlik

Dinî hükümlerde masûm imamlardan gelen rivayetleri esas alıp dini konuların yalnız imamlar aracılığıyla gelen rivayetlerle bilinebileceğini savunan gruba "Ahbârîyyûn" adı verilmiştir. Gaybet-i kübrâdan sonra imamla irtibatları kesilen Şî'î âlimler imamlardan gelen haberleri toplamış, risâle ve kitap haline getirmiştir. Devamında bu rivayetler fıkıh başlıkları altında derlenmeye, tasnif edilmeye başlanmış ve Şî'a'nın asli kaynağı olacak dört eser ortaya çıkmıştır. Bu dönemde şer'î hükümlerin delilleri için rivayetler yeterli görülmüş, rey ve ictihad gibi akli hareketler haram olarak telakki edilmiştir.⁸⁶

84 Gürcü, "Usûlül-fıkh ve's-sayrûratü't-târihiyye: Dirâse fi nüshü ilmi'l-usûl ve tatavvuruhu't-târihi", I. Bölüm, s. 192 vd. II. Bölüm, s. 189 vd.

85 Ali Hâzım, *Medhal ilâ ilmi'l-fıkh inde'l-Müslimineş-Şîa*, s. 33.

86 Bk. Uyar, *İmâmiyye Şîasi'nda Ahbârîlik*, s. 71.

Ahbârilik, “ilk dönem” ve “son dönem” olmak üzere ikiye ayrılır. Safevîler’den önceki devre ilk dönemi, Safevîlerden sonraki devre ise ikinci dönemi ifade eder.⁸⁷ Bu iki dönem arasındaki fark şudur: İlk dönem Ahbârilik, Usûlilere karşı bir tepki olarak ortaya çıkmamıştır. Bundan dolayı bunlar “muhaddis” ve “ashâbu’l-hadis” gibi isimlerle zikredilmiştir. İkinci dönem Ahbârilik ise Usûlilere karşı bir tepki olarak ortaya çıktığından “Ahbârî” olarak isimlendirilmiştir.⁸⁸

İlk dönem Ahbârilik’in temsilcisinin Şeyh Sâduk (ö. 381/991) olduğu söylenebilir.⁸⁹ İkinci dönem Ahbârilik anlayışını geliştirip sistematik hale dönüştüren ise Safevîler döneminde yaşamış olan Muhammed Emîn el-Esterâbâdî’dir (ö. 1033/1624).⁹⁰ Esterâbâdî *Kitabu’l-fevâidi’l-medeniyye* adıyla kaleme aldığı eserinde Ahbâriyye anlayışını temellendirmiştir. Kendisinden önceki Ahbârî metodunu titizlikle incelemiş, onu sistemleştirerek yeni bir ekol oluşturmuştur. O aynı zamanda Usûlî ekolün ilk kurucuları sayılan Şeyh Müfid, Şerif Murtazâ, Tûsî ve Hillî gibi Şiî âlimlerin eserlerini incelemiş ve onlara karşı ağır eleştiriler yöneltmiştir.⁹¹

Ahbâriyye’ye göre imam gaybette olduğu sürece Şiî toplumun ihtiyaçlarını karşılamada imamlardan gelen ahbâr yeterli olacaktır. Bu sebeple de yapılması gereken imamların ahbârının toplanması ve onlarla amel edilmesidir. Bu anlayışta ictihada ve rey’e karşı bir tavır alınmış ve imamlardan gelen rivayetler şer’î hükümlerin istinbatında yeterli görülmüştür. Ahbarilere göre ‘kütüb-i erbaa’ olarak isimlendirilen eserlerdeki rivayetlerin tamamı sahihtir. Bu sebeple, bu eserler mevcutken başka bir müctehidin taklit edilmesi câiz değildir.⁹²

Ahbârilik, Usûlîler ile giriştikleri mücadelede usûlî âlim olan Muhammed Bâkır el-Bihbehânî (ö. 1206/1791-92) tarafından büyük bir yenilgiye uğratılmıştır.⁹³ Devamında Ahbârilik’in son meşhur duayeni olan Mirza Muhammed b. Abdünnebî en-Nisâbûrî (ö. 1233/1818) kendisiyle aynı dönemde yaşamış usûlî âlimlerden Ca’fer Kâşifülğitâ en-Necefi (ö. 1227/1812) tarafından kaleme alınan *Keşfü’l-gita an meâyibi Mirza Muhammed Adüvvi’l-ulemâ* adlı eserde şiddetle eleştirilmiş, hakkındaki tenkit ve iddiaların halk üzerinde yaptığı tesir sonucu Mirza Muhammed, Kâzimeyn’de kalabalık bir grup tarafından linç edilerek

87 Uyar, *age.* s. 59-60.

88 Uyar, *age.* s. 67.

89 Kartaloğlu, *Şeyh Sadûk ve Seyh Müfid Bağlamında İmamiyye’de Ahbarî-Usûlî Farklaşması*, s. 2.

90 Ali Hâzım, *Medhal ilâ ilmi’l-fıkh inde’l-Müslimineş-Şia*, s. 33.

91 Yurdagür, “Ahbâriyye”, I, 490.

92 Bk. Tûsî, *el-Mebsût fî fikhi’l-İmâmiyye*, I, 2.

93 Ali Hâzım, *age.*s. 33.

öldürülmüştür.⁹⁴ Böylece Ahbâriyye tamamen çökmüş ve yok olmaya yüz tutmuştur. Günümüzde Ahbâriilerin sadece Hürremşehr ve Abadan'da bazı temsilcileri bulunmaktadır.⁹⁵

2. Usûlîlik

Usûliyye, şer'î hükümlerin istinbatında aklî ve naklî kâidelere dayanan, bu sahada imamlardan gelen rivayetleri yeterli görmeyen ve *el-Kâfi* ve *el-İstibsâr* gibi Şiâda temel kaynak olarak değerlendirilen dört kitaptaki bütün rivayetlerin sahih olmadığını savunan ekoldür. Bu ekol, "sefirler dönemi"nin sona erip "gaybet-i kübrânın başlamasından sonra imamın "hadislerimizi rivayet edenlere başvurun; çünkü onlar benim üzerinizdeki hüccetimdir; ben de onlara Allah'ın hüccetiyim"⁹⁶ tevkisiyle imamların yetkilerinin ulemâ ve fukahâyâ devredilmesinin ardından ortaya çıkmıştır.

Sünnîlere tepki gösterme bağlamında Usûlîler, imamlar yoluyla gelen rivayetleri fıkıh başlıkları adı altında derleyen ve bu rivayetleri dört eserde toplayan Ahbâriiler ile aynı çizgide yer almışlardır. Şöyle ki, Ahbâriiler bu tepkinin sonucu olarak ictihad ve rey'e karşı bir tavır almışlar ve bu tavır usûlî âlimler arasında da hâkim olmuştur. Örneğin Tûsî, *el-Mebsût fi fıkhi'l-İmâmiyye* adlı sekiz ciltlik eserine yazmış olduğu mukaddimesinde Şiî fıkhnında meselelerin ve fûrû-i fıkhnın az olmasından dolayı kendilerini eleştiren Sünnîlere reddiye mahiyetinde "şayet bizim fıkıh ve haberlerimize/rivayetlerimize baksalardı kıyâs ve ictihad yoluyla elde edilen birçok meselenin bu haberlerde var olduğunu ve sözleri Peygamber sözü mesabesinde olan imamların naslarında bu tür mesele ve fûrû-i fıkha işaretler olduğunu göreceklerdi"⁹⁷ şeklindeki sözünde, dönemin problemlerinin imamlardan gelen rivayetlerle çözülebileceği ve bu rivayetlerin kıyâs ve ictihadla elde edilen fûrû-i fıkhnı zaten barındırdığı iddiası görülmektedir.

Usûlî düşünce zamanla ortaya çıkan problemleri çözmek için akli metotlar üzerine inşa edilmiş yeni bir fıkıh sistemi kurma ihtiyacı hissetmiştir.⁹⁸ Zira

94 Yurdagür, "Ahbâriyye", I, 490-491.

95 Yurdagür, "Ahbâriyye", s. 491.

96 et-Tahrâni, *Hasru'l-ictihâd*, s. 42; Ayrıca Bk. Gölpinarlı, *Tarih boyunca İslam Mezhepleri ve Şiîlik*, s. 532-533.

97 Bk. Tûsî, *el-Mebsût fi fıkhi'l-İmâmiyye*, I, 2. Ayrıca Bk. Sübhânî, "Usûlî'l-fıkıh ve menâhicü'l-ictihad inde'l-İmâmiyye", s. 41.

98 Bk. Uyar, "Şiî Siyasî Düşüncesinin Şekillenmesi", 302; Kohlberg, "Shî'i Hadîth", s. 50-51; Âgâ, "eş-Şiâ mine'l-karnî'l-âşır ile'l-karnî'l-işrin", s. 105.

Hakyemez, "Şiî İmâmiyye Fıkhnın Teşekkül Süreci ve İmâmet", s. 23-24.

hakkında imamlardan nas bulunmayan birçok fûrû' mesele ve nasların yorum farklılığından kaynaklanan birçok fıkhi görüş ortaya çıkmıştır. Bu gibi problemlerin çözümü ilk başlarda gaybetin kısa süreceği düşüncesiyle imamın zuhuruna ertelenmişse de durumun zannedilenden fazla süreceği anlaşıldıktan sonra fıkıh usulü ilminin ilk nüveleri kaleme alınmaya başlanmıştır.⁹⁹

Usûlîlik anlayışı İbnü'l-Cüneyd ve İbn Ebû Akîl'in başlatmış olduğu hareketin ardından Müfid ile birlikte sistematikleşmiş ve Müfid usûlîliğin kurucusu olarak gösterilmiştir.¹⁰⁰ Devam eden süreç içerisinde bu ekol onun öğrencileri Murtaşâ (ö. 436/1044) ve Tûsî (ö. 460/1067) ile devam etmiş ve bunlar hocalarının hazırlamış olduğu zeminde İmâmiyye fikhını ileri taşımışlardır. Fakat Tûsî'nin gerek kendi döneminde gerekse sonrasında Şî'î âlimler tarafından model alınıp ve taklit edilmeye başlanmasıyla birlikte fıkıh usûlünde bir durağanlık yaşanmıştır. Bu durağanlık bir asır sonra gelen Muhammed İdrîs el-Hillî'ye (ö. 598/1202) kadar devam etmiştir. Hillî, Tûsî'den sonraki durağanlığı tenkit etmiş ve Tûsî'nin benimsemiş olduğu metodu eleştirmiş, haberi vahitle amel edilemeyeceğini belirtmiş ve rey'i ön plana çıkarmıştır. Hillî, kendi dönemine kadar var olan Kur'ân, Sünnet ve icmâ delilleri arasına akli da eklemiştir. Bu yöntemi devam ettiren öğrencileri Şî'a'da rey anlayışını özgürlüğe kavuşturmuşlardır.¹⁰¹ Bu sebeple Şî'a'da ictihadın hukukçular tarafından uygulanmasını ve bu kavramın fikhî çalışmalarda yer almasını ilk sağlayan Muhakkik el-Hillî (ö. 676/1277) olduğunu¹⁰² söylemek mümkündür.

Safevîler dönemine kadar Hill merkezli devam eden Usûlîlik, Muhammed Emîn el-Esterâbâdî'nin (ö. 1033/1624) başlatmış olduğu Ahbârîliğin ikinci dönemindeki hareketle sekteye uğramıştır. Ancak usûlî âlim olan Muhammed Bâkır el-Bihbehânî (ö. 1206/1791-92) tarafından Ahbârîler büyük bir yenilgiye uğrayınca süreç içerisinde Ahbârîlik yok olmaya yüz tutmuştur. Dolayısıyla günümüz Şî'a fikhı Usûlîlik anlayışı üzerinde devam etmektedir.¹⁰³

Usûlî anlayışın gelişme sürecini üç döneme ayıran Muhammed Bâkır Sadr'ın (ö. 1980) verdiği bilgiler toparlayıcı mahiyette olduğu için konunun bu bilgilerle sonlandırılması yararlı olacaktır. Buna göre "hazırlık dönemi"nde usûl ilminin tohumları atılmıştır. Bu dönem İbn Ebî Akîl ve İbn Cüneyd ile başlayıp, Tûsî'nin ortaya çıkmasıyla son bulmuştur. Atılan tohumların olgunlaşp meyvele-

99 Bk. Uyar, *İmâmiyye Şîasi'nda Ahbârîlik*, s. 102.

100 Kartaloğlu, Habib, Şeyh Sadûk ve Seyh Müfid Bağlamında İmamiyye'de Ahbarî-Usûlî Farklılaşması, s. 2.

101 Kâşîfî'l-Gitâ, *Edvâru ilmi'l-fikh ve etvâruhu*, s. 229-230.

102 Hakyemez, *agm.* s. 32.

103 Ali Hâzım, *Medhal ilâ ilmi'l-fikh inde'l-Müslimineş-Şîa*, s. 33.

rini verdiği ve Usûlî fikrin sınırlarının çizildiği “ilim dönemi”nde usûl, kapsamlı bir şekilde fıkhnı etkilemiştir. Bu dönemin öncüsü Tûsî'dir (ö. 460/1067). İbn İdrîs el-Hillî (ö. 598/1202), Muhakkik el-Hillî (ö. 676/1277), Allâme el-Hillî (ö. 726/1325), Şehîd-i Evvel (ö. 786/1384) ve Şehîd-i Sâni (ö. 966/1559) gibi âlimler dönemin önemli isimleridir. “Olgunluk dönemi” ise on ikinci asrın sonunda Bihbehânî'nin (ö. 1206/1791-92) açmış olduğu yeni bir medrese ile temsil edilmektedir. Bihbehânî'nin gerek usûl gerekse fûrû-i fıkhta göstermiş olduğu gayretler bu döneme damgasını vurmuştur. Günümüze kadar gelişmiş şekliyle Şiî Ca'ferî düşüncesine bu medrese öncülük etmektedir.¹⁰⁴

SONUÇ

Ca'feriyye'nin ortaya çıkışı siyasi bir nedene dayanmaktadır. Bundan dolayı diğer Sünnî mezhepler oluşum safhasında kendilerine has sistematik bir fıkhn teşkil etmelerine karşın Şiîler'in böyle bir fikhî mezhep sistematığından bahsetmek zordur.

Ca'ferî fıkhnın gelişiminin Sünnî mezhepler gibi hızlı ve etkileyici olamayışının arka planında mezhebin başlangıcında sadece Ehl-i beyt'ten gelen rivayetler esas alınarak Peygamber'in soyundan gelenlerin dini ve dünyevi liderliği meselesi gündemi belirlemesi yatmaktadır. Bu düşünce de imamların masûm olup ilahi iradeye göre hareket ettikleri şeklinde bir anlayışın benimsenmesine neden olmuştur.

Bu bağlamda Ca'ferî fıkhnın teşekkülü esnasında âlimin konumu, tek otorite kabul edilen imamların ahbârını derlemek, kendisine yöneltilen sorular ve ortaya çıkan sorunlar karşısında bu rivayetlerden nakilde bulunmaktan ibaret olduğunu söylemek mümkündür. Gaybet dönemine kadar devam eden bu süreçte, hüküm istinbatında kullanılan kaynaklar Kitap ile Peygamber ve imamların söz, fiil ve takrirlerini kapsayacak şekilde tanımlanan sünnetten ibarettir. İcmâ ise Şiâ'ya göre şer'î hüküm istinbatında delil olarak kabul görmemiştir.

Ca'ferî fıkhnı asıl değişimini iki önemli hadiseyle gerçekleştirmiştir. Birincisi; 260/874 yılında on ikinci imamın kaybolması, ikincisi ise Şiîliğe dayalı hukuk sisteminin kurulması yani Şiî Büveyhî devletinin (334-447/945-1055) kurulmasıyla birlikte kurulan bu devletin ihtiyaç duyduğu hukuk sistemini oluşturmaları için Şiî âlimlerden yardım istenmesiyle gerçekleşmiştir.

Hicri ikinci asrın sonu ve üçüncü asrın başında tedvin edilen Ca'ferî fıkıh usûlü metodunun oluşmasında Şeyh Müfid'in (ö. 413/1022) önemli katkıları olmuştur. Müfid'in başlatmış olduğu usûlîlik anlayışı onun öğrencileri Murtazâ (ö. 436/1044) ve Tûsî (ö. 460/1067) ile devam etmiştir.

Ca'ferî hukukunun hicri üçüncü yüzyıldan itibaren mevcut şeklini almaya başladığı söylemek mümkündür. Bu arada, Ca'ferî hukukunun ilerleyen dönemlerdeki karakteristik yapısında Sünnî karşıtlığının da etkili olduğu ifade edilmektedir.

Ca'ferî fıkıh tarihi ve tarihi seyir içerisinde geçirmiş olduğu dönemler ve bu alanda yapılmış olan çalışmalar göz önünde bulundurulduğunda genel olarak zaman, mekân, olay ve şahıs olmak üzere Ca'ferî fıkıh tarihinin farklı şekilde devrelere ayrılıp incelendiği görülmektedir.

Şîa fıkıh tarihi alanında yapılmış en güzel çalışma Hüseyin Müderrisî Tabâtabâî tarafından kaleme alınan ve Muhammed Âsîf Fikret tarafından İngilizce'den Farsçaya tercüme edilen *Mukaddime-i ber fikh-ı Şîa* adlı eserdir.

Kaynakça

- Abdülhadi el-Fudaylî, *Târihu't-teşrii'l-İslâmî*, I, Bsk. Dâru'n-Nasr, Beyrut 1992.
- Âgâ, İsmail, "eş-Şîa mine'l-karnî'l-âşır ile'l-karnî'l-işrin", *Milletlerarası Tarih ve Günümüzde Şîlik Sempozyumu*, I. Bs., İlmî Neşriyat, İstanbul 1993, ss. 104-112.
- Âgâ Büzürg-i Tahrânî (ö. 1389/1969), *Hasru'l-ictihat* (thk. Muhammed Ali el-Ensârî), Matbaatu'l-Hiyâm, byy. 1401/1980-1981.
- Avni, İlhan, "Müfid", *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, ss. 502-503.
- Büyükkara, M. Ali, "İmâmiyye Şîasının Hadis Usulünde "Mezhebi Bozuk Raviler (I)", *İslâmî Araştırmalar Degrisi*, Ankara 2004, c. 17, sy. 3, ss. 201-215.
- _____ "İmâmiyye Şîasının Hadis Usulünde "Mezhebi Bozuk Raviler (II)", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Ankara 2004, c. 17, sy. 4, ss. 354-368.
- Demir, Ahmet İshak, "İmâmiyye Şîası'nda İmamın Yetkilerinin Fakihlerce Devralınma Süreci", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, II/1, (Bahar 2009) ss. 43-75.
- Âsîfî, Muhammed Mehdî, *Şerhü'l-lümatî'd-Dıvşkiyye* (içinde mukaddime), I. Bs., (Kelânter baskısı), Câmîati'ü'n-Necefi'd-Diniyye, Irak 1386/1966.
- Sadr, Muhammed Bâkır, *el-Meâlimül-cedide li'l-usûl*, I, Bsk. Merkezü'l-Ebhâs ve'd-Dirâseti't-Tahassusiyye liş-Şehid es-Sadr, byy. 1421/2001, s. 110-112.
- Sofuoğlu, M. Cemal, "Şîa-i İmamiyye'nin Hadis Anlayışı", *Milletlerarası Tarih ve Günümüzde Şîlik Sempozyumu*, I. Bs., İlmî Neşriyat, İstanbul 1993, ss. 258-287.
- Fiğlalı, Ethem Ruhi, *İmâmiyye Şîası*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1984.
- Gökalp, Yusuf, "Yemen'de Zeydî-Sünnî İlişkilerinin Tarihi Arka Planı", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları*, VI/2 (Güz 2013) ss. 87-114.

- Gölpınarlı, Abdülbaki (ö. 1982), *Tarih boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, I. Bs., Der Yayınevi, İstanbul 1979.
- Gündüz, Eren, *İmam Zeyd b. Ali el-Mecmû'u'l-Fikhî Adlı Eseri ve İslâm Hukuk Düşüncesindeki Yeri*, Basılmamış doktora tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2007.
- Gürcü, Ebü'l-Kâsım, "Usûlü'l-fıkh ve's-sayrüratü't-târihiyye: Dirâse fi nüşûi ilmi'l-usûl ve tatavvuruhu't-târîhi" (çev: Menâl İsa Bâkır), I. Bölüm, *Nusûs Muâsıra*, sy. 4, Sonbahar, 1426/2005, ss. 206-185.
- _____ "Usûlü'l-fıkh ve's-sayrüratü't-târihiyye: Dirâse fi nüşûi ilmi'l-usûl ve tatavvuruhu't-târîhi" (çev: Menâl İsa Bâkır), II. Bölüm, *Nusûs Muâsıra*, sy. 5, Kış 1426/2005, ss. 189-212.
- Hakyemez, Cemil, "Şii İmâmiyye Fıkhnın Teşekkül Süreci ve İmâmet", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008/1, c. 7, sy. 13, ss.7-36.
- Hamâde, Faruk, "Ehl-i Sünnet Kaynaklarında Şi'a'nın Oniki İmâmın Rivayetleri" (çev. H. Murat Erkaya ve Murat Gökalp), *Dinî Araştırmalar Dergisi*, c. 8, sy. 24, ss. 327-346.
- Hayta, Mustafa, *Klasik dönem Şii-İmâmî Fıkıh Usulü Anlayışı*, Basılmamış doktora tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana 2014.
- Hâzım, Ali, *Medhal ilâ ilmi'l-fıkh inde'l-Müslimineş-Şi'a*, Dâru Gurbet, Lübnan 1993.
- İbn'ül-Murtazâ, Ahmed b. Yahya (ö. 840/1437), *el-Behrü'z-zehhâr*, I-VI, I. Bs., Daru Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- Kahraman, Abdullah, "Sünnî-Şii Usül Polemiği (Tüsi Örneği)", *Marife Dergisi*, yıl, 5, sy. 3, kış 2005, ss. 213-232.
- Karaman, Hayreddin, "Caferiyye", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 4-10.
- Kartaloğlu, Habib, *Şeyh Sadûk ve Seyh Müfid Bağlamında İmâmiyye'de Ahbarî-Usûli Farklılaşması*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya 2011.
- Kâşifü'l-Gitâ, Ahmed b. Alî b. Rızâ en-Necefi (1875-1926), *Edvâru İlmi'l-Fıkh ve etvâruhu*, Dâru'z-Zehrâ, Beyrut, ts.
- Kazı, A.K, "Notes The Development of Zaidi Law" (trc. Kadir Demirci, "Zeydi Fıkhnın Gelişimine Dair Notlar") *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I (2014) ss. 183-189.
- Kohlberg, Etan, "Şi'î Hadîth/Şii Hadis" (çev: M. Ali Büyükkara), *EKEV Akademik Dergisi*, c. 2, sy. 2, Mayıs 2000, ss. 47-56.
- _____ "Gaybet Öncesi Şi'âda İmam ve Toplum" (çev. Mazlum Uyar), *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 2000, c. III, sy. 7, ss 227-256.
- Korkmaz, Sıddık, *Şi'a'nın Oluşumu Hz. Ali'nin Vasiliği Düşüncesi*, II. Bs., İz Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Köse, Saffet, "Fıkıh Litaretürünün Tartışmalı İki Eseri; el-Mecmû'u'l-Kebir ve el-Mehâric Fi'l-Hiyel", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 3, Haziran 2004, ss. 289-311.
- Kutlu, Sönmez, *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi*, İLİTAM, Ankara Üniversitesi Basım Evi, III. Bs., Ankara 2009.
- Madelung, W. F., *Oniki İmam Şiasında, İmâmın Gaybet Zamanında Otoritel İslamda Siyaset Düşüncesi* (Derleme), (çev: Kazım Güleçyüz), İnsan Yayınları, İstanbul 1995, ss. 141-153,
- Öz, Mustafa, "Sefir", *DİA*. XXXVI, İstanbul 2009, ss. 304.
- R. Strothmann, "Şi'a", *İslam Ansiklopedisi*. XI, Milli Eğitim Basım Evi, İstanbul 1993, ss. 502-513.
- Schacht, Joseph (ö. 1969), "Şi'a Hukuku" (çev. Yüksel Macit), *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, yıl, 4, sy. 8, c. 4 (Temmuz-Aralık), ss. 177-185.

- Sübhânî, Ca'fer, "Usulü'l-fikh ve menâhicü'l-ictihad inde'l-İmâmiyye", *el-İctihâd ve't-Teçdîd*, sy. 4, (Sonbahar 2006), ss. 40-71. <http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/782687> Erişim tarihi 14.08.2017
- Şehristânî, Muhammed b. Abdilkerim b. Ahmed eş-Şehristânî (ö. 548/1153), *el-Milel ve'n-nihal*, II. Bs., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1992.
- Tabâtabâî, Hüseyin Müderrisî, *Mukaddimeî ber fikh-ı Şîa* (çev: Muhammed Âsîf Fikret), Meşhed 1368/1949.
- Teshîrî, Muhammed Ali, "Usulü'l-fikh: el-ictihad fi medreseti Ehli'l-Beyt", *et-Tevhid*, sy. 5, (Zilkade-Zilhicce 1403), ss. 42-56. <http://www.noormags.ir/view/fa/magazine/number/214734> Erişim tarihi 14.08.2017
- Tüsü, Muhammed b. Hasan b. Ali (ö. 460/1067), *el-Mebsût fi fikhî'l-İmâmiyye*, I-VIII, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Beyrut 1992.
- Uyar, Mazlum, *İmâmiyye Şîasi'nda Ahbârîlik*, Basılmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1996.
- _____ "Şîi Siyasî Düşüncesinin Şekillenmesi", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Eylül-Aralık 1999, c. 2, sy. 5, ss. 299-315.
- Yurdagür, Metin, "Ahbâriyye", *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 490-491.